

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК: 340.114:167.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.1>

МІСЦЕ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Котенко М.В.,

Кандидат юридичних наук,

доцент кафедри інтелектуальної власності Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Котенко М.В., Місце інтелектуальної власності в системі правових цінностей: теоретико-правові аспекти

Автором в роботі виокремлено та досліджено теоретико-правові аспекти місця інтелектуальної власності в системі правових цінностей. Відзначено, що правові цінності являють собою особливий феномен, в якому акумульовано широкий спектр уявлень, ідей, положень, що відображають особливості сприйняття суспільством соціально корисних чинників, які знаходять свій вираз і прояв в правовій сфері життєдіяльності суспільства. В цьому плані і інтелектуальна власність є особливим продуктом людської розумової діяльності, що визнаний соціально корисним і в подальшому набув правових характеристик, забезпечуючи охорону прав на інтелектуальну власність, їх непорушність, а також регулювання відносин в сфері функціонування інтелектуальної власності. Інтелектуальна власність є особливим соціокультурним феноменом, приналежність якої до системи соціокультурних цінностей насамперед доводиться її корисністю для суспільства, спроможністю забезпечити інтереси її суб'єктів. Водночас багатоаспектний та складний характер інтелектуальної власності, що представлена в різноманітних сферах життєдіяльності суспільства, надає можливість вивчати інтелектуальну власність в тому числі і як складову системи правових цінностей, що наділена правовими властивостями, забезпечується за допомогою права, дозволяє суб'єктам права досягати юридично значимих результатів, пов'язаних з інтелектуальною власністю.

На підставі проведеного аналізу доктринально-правових уявлень про цінність інтелектуальної власності автором визначено місце інтелектуальної власності в системі правових цінностей. Підсумовано, що інтелектуальна власність як правовий феномен має багатоаспектний і багатопроявний характер, що не дозволяє однозначно визначити її місце в системі правових цінностей. Тому запропоновано визначити критерії, відповідно до яких провести класифікацію правових цінностей, які повинні охопити і врахувати всі можливі аспекти (характеристики) правових цінностей, в тому числі врахувавши встановлені нами вище ціннісні властивості інтелектуальної власності. Місце інтелектуальної власності в системі правових цінностей автором визначено за критеріями: 1) стану правового забезпечення інтелектуальної власності в Україні; 2) методу правового регулювання відносин в сфері інтелектуальної власності; 3) її функціонального призначення.

Ключові слова: власність, інтелектуальна власність, цінності, правові цінності, місце інтелектуальної власності.

Kotenko M.V., The place of intellectual property in the system of legal values: theoretical and legal aspects

The author highlights and investigates the theoretical and legal aspects of the place of intellectual property in the system of legal values. It is noted that legal values are a special phenomenon in which a wide range of ideas, ideas, provisions that reflect the peculiarities of society's perception of socially useful factors, which find their expression and manifestation in the legal sphere of society. In this regard, intellectual property is a special product of human intellectual activity, which is recognized as socially useful and subsequently acquired legal characteristics, ensuring the protection of intellectual property rights, their inviolability, as well as regulating relations in the field of intellectual property. Intellectual property is a special socio-cultural phenomenon, belonging to the system of socio-cultural values is primarily due to its usefulness to society, the ability to ensure the interests of its subjects. At the same time, the multifaceted and complex nature of intellectual property, represented in various spheres of society, provides an

opportunity to study intellectual property, including as part of a system of legal values endowed with legal properties, provided by law, allows legal entities to achieve legally significant results. related to intellectual property.

Based on the analysis of doctrinal and legal ideas about the value of intellectual property, the author identified the place of intellectual property in the system of legal values. It is concluded that intellectual property as a legal phenomenon has a multifaceted and multifaceted nature, which does not allow to unambiguously determine its place in the system of legal values. Therefore, it is proposed to determine the criteria according to which to classify legal values, which should cover and take into account all possible aspects (characteristics) of legal values, including taking into account the values of intellectual property established above. The place of intellectual property in the system of legal values is determined by the author according to the following criteria: 1) the state of legal support of intellectual property in Ukraine; 2) the method of legal regulation of relations in the field of intellectual property; 3) its functional purpose.

Key words: property, intellectual property, values, legal values, place of intellectual property.

Постановка проблеми. Правові цінності являють собою особливий феномен, в якому акумульовано широкий спектр уявлень, ідей, положень, що відображають особливості сприйняття суспільством соціально корисних чинників, які знаходять свій вираз і прояв в правовій сфері життєдіяльності суспільства. В цьому плані інтелектуальна власність є особливим продуктом людської розумової діяльності, що визнаний соціально корисним і в подальшому набув правових характеристик, забезпечуючи охорону прав на інтелектуальну власність, їх непорушність, а також регулювання відносин в сфері функціонування інтелектуальної власності. Інтелектуальна власність є особливим соціокультурним феноменом, приналежність якої до системи соціокультурних цінностей насамперед доводиться її корисністю для суспільства, спроможністю забезпечити інтереси її суб'єктів. Водночас багатоаспектний та складний характер інтелектуальної власності, що представлена в різноманітних сферах життєдіяльності суспільства, надає можливість вивчати інтелектуальну власність в тому числі і як складову системи правових цінностей, що наділена правовими властивостями, забезпечується за допомогою права, дозволяє суб'єктам права досягати юридично значимих результатів, пов'язаних з інтелектуальною власністю. На нашу думку, інтелектуальна власність може бути розкрита крізь призму складових системи правових цінностей, що пояснюється наступним: по-перше, інтелектуальна власність визнана, забезпечена та гарантована за допомогою норм міжнародного права та положень вітчизняного законодавства; по-друге, інтелектуальна власність визначає рівень правової свідомості учасників правовідносин в сфері інтелектуальної власності, а також впливає на рівень їх правової культури; по-третє, інтелектуальна власність, з одного боку, акумулює в собі ціннісні властивості, що притаманні їй як елементу системи загально соціальних цінностей, а з іншого боку – наділена правовими властивостями, тим самим відображаючи правову цінність.

Стан опрацювання теми наукової роботи. У вітчизняній юридичній науці окремі аксіолого-правові аспекти інтелектуальної власності та її приналежність до системи правових цінностей досліджувались у роботах В. С. Бігуна, С. В. Бобровник, С. К. Дудар, А. А. Козловського, М. І. Козюбри, Б. В. Малишева, Ю. М. Оборотова та ін. Однак, й досі для окресленої проблематики притаманний плюралізм наукових підходів з більшості питань, тоді як окремі з них, навпаки, залишаються недостатньо дослідженими і висвітленими в наукових працях.

Метою статті є аналіз доктринально-правових уявлень про цінність інтелектуальної власності, визначення місця інтелектуальної власності в системі правових цінностей.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, слід відзначити, що в юридичній літературі проблематика інтелектуальної власності деякими вченими все ж таки розкривається крізь призму її місця та ролі в системі цінностей, що дозволило підняти питання щодо можливості виміру інтелектуальної власності як складової системи правових цінностей. Так, на переконання С. І. Архіпова, інтелектуальна власність є надбанням конкретного суспільства, відображає рівень його розвиненості, водночас саме суспільство за допомогою державно-правових механізмів покликане забезпечити інтелектуальну власність, визначити правовий режим її функціонування в суспільстві (державі) [1, с. 46]. В цьому плані варто окремо звернути увагу на ідеї С. С. Алексєєва, який виходить з того, що інтелектуальна власність – це об'єктивовані духовні цінності, які є продуктом життєдіяльності суспільства та відображають його інтереси, дозволяють виміряти рівень його цивілізованості. Вчений справедливо вважає, що інтелектуальна власність як система цінностей суспільства, сама по собі стає цінністю, відіграючи власну системоутворюючу роль, оскільки є ціннісним явищем, є важливим для суспільства та кожного його індивіда, відповідно потребує охорони і захисту зі сторони права [2, с. 443–444]. Водночас ми не можемо погодитись з ідеями вченого про те, що інтелектуальна власність, а отже і духовні цінності, які сформувались в суспільстві, є такими, що, на думку вченого, «перекочували»

із сфери матеріального світу. Такий висновок швидше за все отриманий на підставі визнання первинності матеріального та вторинності духовного, проте ідея ціннісного наповнення та виміру інтелектуальної власності заслуговує на всебічну підтримку. Вважаємо, що за своєю сутністю інтелектуальна власність є складовою соціокультурних цінностей, що з одного боку – має важливу мистецьку, художню, наукову, творчу цінність (значення), а з іншого боку – з огляду на її соціокультурне значення потребує правового забезпечення і в подальшому набуває статусу об'єкту правового забезпечення та правової охорони. Як результат, інтелектуальна власність вже на правовому рівні сприймається суб'єктами права не лише як соціокультурна цінність, але і правова цінність, що забезпечується та охороняється правом. Так само не можемо повністю погодитись з думкою С. С. Алексеева в тому, що правову «огранку» духовні цінності отримують лише за результатами здійснення підприємницької діяльності в умовах сучасної ринкової економіки, посилення управлінських процесів, що дозволяють розширити відносини власності і об'єктами нематеріального прояву [2, с. 444], інтелектуальну власність варто розглядати на рівні з іншими формами (видами) власності, які характерні в тому числі і для об'єктів матеріального світу. Питання правового визнання та забезпечення інтелектуальної власності знаходиться не стільки у розумінні її похідного значення або співвідношення з правовим забезпеченням об'єктів матеріального світу, скільки вказане питання пов'язане із визнанням важливості та цінності духовного надбання суспільства, що потребує це ціннісне визнання забезпечити, закріпити, охороняти та захищати, в тому числі і за допомогою правових засобів, трансформуючи їх на площину правових цінностей.

Проте є і інший аспект ціннісного виміру інтелектуальної власності. Її приналежність до системи правових цінностей зумовлюється не лише формальним визнанням її та забезпеченням (що відображає вузько нормативне розуміння права та його спроможності забезпечувати соціально важливі інтереси та потреби. – *Прим. авт.*). Важливо акцентувати увагу і на власно правовому розумінні інтелектуальної власності як виключно правового явища. Слід відзначити, що інтелектуальна власність за своєю сутністю має в тому числі і правовий характер, оскільки: по-перше, виникає на підставі відповідного юридичного факту (тобто створення об'єкту інтелектуальної власності); по-друге, займає відповідне місце в системі об'єктів інтелектуальної власності відповідно до юридично закріпленого видового розмежування; по-третє, визначає правовий статусу суб'єктів права інтелектуальної власності та їх реальну спроможність вчиняти юридично значимі дії щодо об'єктів інтелектуальної власності; по-четверте, об'єкти інтелектуальної власності можуть становити інтерес для ініціювання, зміни або припинення правовідносин щодо них; по-п'яте, визначається історично сформованим рівнем розвитку системи соціокультурних та правових цінностей, що відображає критерії визначання соціально корисних явищ та процесів; по-шосте, залежить від інших складових системи правових цінностей та спричиняє вплив на них, визначаючи цілісність системи правових цінностей, єдність її складових.

Саме ціннісно-правовий вимір інтелектуальної власності, яка з одного боку, є елементом системи правових цінностей, а з іншого боку – отримує правове забезпечення як соціально-корисний феномен, функціонально дозволяє не лише всебічно та методологічно ємно дослідити інтелектуальну власність, але і максимально відобразити її практичне значення, перспективи її правового забезпечення, удосконалення механізмів забезпечення та гарантування прав суб'єктів інтелектуальної власності. В цьому плані варто підтримати думку Д. Сугар в тому, що вчення про правові цінності, місце в них такого феномену як власність (в тому числі і інтелектуальна власність. – *Прим. авт.*) має важливе значення, яке вони відіграють в правотворчій і правозастосовній діяльності в якості «показчиків» пріоритетних напрямків цієї діяльності і критеріїв оцінки якості, а значить і ефективності законодавства. Законодавчі акти, які видані у відриві від сформованих в суспільстві аксіологічних орієнтирів, ризикують залишитися мертвонародженими і не виконати свого призначення, оскільки на шляху реалізації їх положень неминуче виникнуть серйозні перешкоди, перш за все психологічного характеру [3, с. 16]. Насамперед такою перешкодою буде несприйняття суспільством положень відповідних законодавчих актів через їх невідповідність рівню соціокультурного розвитку суспільства, загальносоціальних очікувань та переконань. Вказане безпосередньо стосується і інтелектуальної власності, оскільки недосконалість правового забезпечення відносин в сфері інтелектуальної власності, невизначеність або невідповідність ціннісного наповнення інтелектуальної власності як умови належного їх правового забезпечення, невизначеність місця та значення інтелектуальної власності в системі правових цінностей як передумови належного рівня їх правового забезпечення суттєво підвищує ризики виникнення недоліків законодавства в сфері інтелектуальної власності. Фактично мова іде про визнання інтелектуальної власності в якості самостійного ціннісно-правового феномену та подальшого надання їй правового значення, тобто в методологічному плані дозволить розглядати її як елемент правових цінностей. І навпаки, аналіз правових цінностей як проблематики сучасного етапу розвитку правової дійсності, явищ правової системи дозволяє вченим прийти до висновку, що до складу елементів правових цінностей сьогодні варто віднести всі ті явища та процеси дійсності, яким:

- надане правове значення і відносини щодо яких набули правового характеру, тобто на думку правотворця ці відносини мають «важливий» характер, а отже потребують правового регулювання та охорони [4, с. 67];
- мають правовий характер, наділені правовими властивостями (навіть і тоді, коли поряд з правовими властивостями відповідне явище або процес можуть відзначатись і іншими «не правовими» характеристиками. – *Прим. авт.*), відповідно займають самостійне місце та відіграють самостійну роль в системі правових явищ і процесів [5, с. 13; 6, с. 34].

В цілому варто підтримати погляди вчених про те, що інтелектуальна власність в пізнавальному плані може та потребує свого розгляду крізь призму її приналежності до системи правових цінностей, визнання за інтелектуальною власністю факту її наділеності правовими ціннісними властивостями, що визначає її місце в системі правових цінностей.

З урахуванням наявної в юридичній літературі неоднозначності розуміння виокремлення та визначення критеріїв класифікації правових цінностей, відзначаючи високий ступінь дискусійності характеристики системних аспектів правових цінностей вважаємо за доцільне посилити обґрунтування місця інтелектуальної власності в системі правових цінностей насамперед, акцентуючи увагу на ролі інтелектуальної власності, яку вона реалізує в системі правових цінностей. Це відобразатиме перш за все аксіологічний вимір інтелектуальної власності крізь призму, так би мовити її «цінності в системі правових цінностей».

Висновки. З урахуванням того, що інтелектуальна власність як правовий феномен має багатоаспектний і багатопроявний характер, що не дозволяє однозначно визначити її місце в системі правових цінностей, вважаємо за доцільне, взявши за основу основні підходи до класифікації правових цінностей, визначити місце інтелектуальної власності в системі правових цінностей та з'ясувати її роль як складової правових цінностей. Враховуючи вищезазначене, насамперед, важливо визначити критерії, відповідно до яких провести класифікацію правових цінностей, які повинні охопити і врахувати всі можливі аспекти (характеристики) правових цінностей, в тому числі врахувавши встановлені нами вище ціннісні властивості інтелектуальної власності.

В залежності від стану правового забезпечення інтелектуальної власності в Україні інтелектуальна власність є складовою:

- міжнародно-правових цінностей, що визначає універсальний характер інтелектуальної власності, яка заснована на системі міжнародних стандартів її охорони та захисту, націлена на формування вихідних загальноприйнятих світових засад її забезпечення та гарантування як результату людської інтелектуальної діяльності. Роль інтелектуальної власності як складової міжнародно-правових цінностей полягає насамперед у визнанні її невід'ємності від людини, походження виключно від її розумової діяльності, а також її універсальності, що потребує формування міжнародних та національних механізмів її охорони та захисту;
- конституційно-правових цінностей, що визначає інтелектуальну власність як умову та складову формування, розвитку та функціонування конституційного ладу, що становить результат інтелектуальної, творчої діяльності людини або кількох людей, походить від природи і сутності людини, втілюється у системі прав та свобод людини, отримує конституційно-правове гарантування та забезпечення;
- цивільно-правових цінностей, що визначає інтелектуальну власність як результат інтелектуальної, творчої діяльності людини або кількох людей, щодо якого виникають, змінюються або припиняються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, що регламентуються нормами цивільного права, є підставою виникнення цивільних прав та обов'язків;
- кримінально-правових цінностей, що характеризує інтелектуальну власність як систему прав суб'єктів, що становлять об'єкт кримінально-правової охорони та захисту, визначають коло злочинних діянь, пов'язаних із порушенням прав інтелектуальної власності, та міру кримінально-правової відповідальності за них;
- адміністративно-правових цінностей, що пов'язує інтелектуальну власність з системою прав суб'єктів, які становлять предмет публічного адміністрування та адміністративно-правової охорони і захисту.

Приналежність інтелектуальної власності до тої чи іншої системи правових цінностей можливо було б продовжувати, оскільки права суб'єктів інтелектуальної власності знаходять своє закріплення і гарантування в різних галузях та інститутах права. Проте, ми охарактеризували приналежність інтелектуальної власності до найбільш ключових складових системи правових цінностей за критерієм її правового забезпечення. Вважаємо, що інтелектуальну власність можемо визначити як міжгалузеву правову цінність, що знаходить своє закріплення в різних галузях права, забезпечуючи гарантування та реалізацію прав суб'єктів інтелектуальної власності.

В залежності від методу правового регулювання¹ інтелектуальна власність є об'єктом:

- імперативного правового регулювання, що передбачає впорядкування поведінки суб'єктів інтелектуальної власності шляхом її категоричної та докладної регламентації нормами права, закріплюючи неможливість установлення зазначеними суб'єктами інших правил поведінки на власний розсуд. Правове регулювання відносин в сфері інтелектуальної власності за допомогою імперативного методу правового регулювання забезпечує встановлення тих усталених принципів та правил, які насамперед забезпечують суспільно корисний характер інтелектуальної власності, її загально соціальне призначення в сучасних умовах розвитку суспільства, гарантують права суб'єктів інтелектуальної власності тощо;
- диспозитивного правового регулювання, що передбачає впорядкування поведінки суб'єктів інтелектуальної власності за допомогою дозволів, які запроваджують вільну саморегуляцію суб'єктами власної поведінки, на основі принципів права. Правове регулювання відносин в сфері інтелектуальної власності за допомогою диспозитивного методу правового регулювання забезпечує свободу правової поведінки суб'єктів права інтелектуальної власності, що насамперед забезпечує їх правові потреби в сфері інтелектуальної власності, можливість максимальної реалізації їх інтересів в сучасних умовах розвитку суспільства.

В залежності від функціонального призначення права інтелектуальна власність належить до системи:

- регламентаційно-правових цінностей, що визначає інтелектуальну власність як систему прав і обов'язків суб'єктів, які становлять предмет правової формалізації об'єктів інтелектуальної власності, визначень понять інтелектуальної власності та ін., функціональним призначенням якого є правове закріплення суспільних відносин в сфері інтелектуальної власності або забезпечення їх розвитку;
- охоронно-правових цінностей, що визначає інтелектуальну власність як систему прав та обов'язків суб'єктів, метою яких є збереження та забезпечення непорушності існуючих відносин в сфері інтелектуальної власності, її соціальної значимості;
- захисних правових цінностей, що визначає інтелектуальну власність як систему прав та обов'язків суб'єктів, метою яких є відновлення порушених прав та законних інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності, а також установлення і гарантування державою засобів юридичного впливу, пов'язаного із спричиненням шкоди суб'єктам права інтелектуальної власності, посяганням на їх правовий стан, в тому числі на їх суб'єктивні права.

Так само слід підтримати і думку тих вчених, які обґрунтовують доцільність класифікувати правові цінності за критерієм їх ієрархічного розташування на системи цінностей вищого порядку, середнього порядку та нижчого порядку [7, с. 110]. Трансформуючи вказану ієрархічну модель побудови правових цінностей на площину характеристики інтелектуальної власності в системі правових цінностей можливо вказати на її поліаксіологічний характер, що дозволяє розглядати інтелектуальну власність як складову цінностей вищого порядку, середнього та нижчого порядків. Оскільки цінності вищого порядку, котрі мають виключне значення в системі цінностей, є незмінними та мають аксіоматичний статус, інтелектуальна власність має виключне значення походить від сутності та природи людини, її майнових та духовних потреб та інтересів. З урахуванням того, що цінності середнього порядку за своєю сутністю визначають ступінь розвитку і тип правової культури суспільства і особистості, такі цінності мають змінний характер, залежать від рівня розвитку та типу правової культури, відображають систему правових цінностей, що притаманні конкретній правовій системі, з іншого боку, інтелектуальну власність можна розглядати і як складову цінностей середнього порядку, оскільки її визнання, правове закріплення, забезпечення, охорона та захист залежать від ступеня розвитку і типу правової культури суспільства і особистості, які і визначають визнання інтелектуальної власності. Враховуючи те, що цінності нижчого порядку або «інструментальні правові цінності» використовуються для врегулювання і побудови конкретних правовідносин, передбачають захист інших типів цінностей, інтелектуальну власність також можливо розглядати і як складову цінностей нижчого порядку, що становить об'єкт щодо якого за допомогою права врегулюються конкретні правовідносини.

¹ В юридичній науці сьогодні наявні неоднозначні підходи до характеристики різновидів методів правового регулювання. Ми не ставимо за завдання провести аналіз підходів до виокремлення та характеристики різновидів методів правового регулювання, оскільки це не відноситься до змісту предмету цієї роботи, та беремо за основу такі методи правового регулювання, які не викликають заперечень зі сторони вчених-правознавців, – імперативний та диспозитивний (Н. М. Крестовська, М. С. Кельман та ін.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Архипов С. И. Собственность: правовые грани. М.: Юрлитинформ, 2014. 296 с.
2. Алексеев С. С. Восхождение к праву: поиски и решения. М.: Норма, 2001. 752 с.
3. Сугар Д. Собственность как правовая ценность (теоретико-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Иркутск, 2015. 211 с.
4. Алексеев С. С. Право собственности: проблемы теории. М.: Норма, 2008. 240 с.
5. Мамут Л.С. Государство в ценностном измерении. М.: Норма, 1998. 48 с.
6. Неновски Н. Право и ценности / пер. с болг. М.: Прогресс, 1987. 248 с.
7. Бабенко А. Н. Правовые ценности и освоение их личностью. Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. М., 2002. 395 с.